

Joanna Rusinkiewicz¹ ACDEF
Łukasz Piś² ABC

MEDIACJE SZKOLNE W OPINIACH NAUCZYCIELI I UCZNIÓW SZKÓŁ PONADPODSTAWOWYCH

MEDIATION IN SCHOOLS IN THE OPINIONS OF TEACHERS AND SECONDARY SCHOOL STUDENTS

Otrzymano: 09.04.2020 Zaakceptowano: 11.10.2020 Opublikowano: 03.12.2020

DOI: 10.5604/01.3001.0014.4892

Artykuł Oryginalny

Źródło finansowania – badania własne

A – projekt badań; B – wykonanie badań; C – analiza statystyczna; D – interpretacja danych;
E – przygotowanie manuskryptu; F – przegląd piśmiennictwa

Streszczenie

Gwałtownie poszerzająca się przestrzeń życia młodych ludzi, wypełniona różnymi – często nowymi – treściami, które stanowią źródło wszelkich doświadczeń i przeżyć, stopniowo zacierające się subtelne granice pomiędzy tym, co wypada a tym, co nie jest społecznie akceptowane – generuje konflikty i spory pomiędzy sfrustrowanymi nastolatkami. Wynikają one często z braku umiejętności odnalezienia się w określonej sytuacji oraz braku umiejętności ich rozwiązywania. Konflikty są nieodłącznym elementem życia społecznego. Finalnie doprowadziłyby zapewne do całkowitej destrukcji zbiorowości ludzkich, gdyby nie odkryte narzędzia i wypracowane procedury ich rozwiązywania. Dzięki umiejętności rozwiązywania sytuacji konfliktowych i łagodzenia ich skutków młodemu człowiekowi

¹ Mgr Joanna Rusinkiewicz, pedagog szkolny w Zespole Szkół Innowacyjnych w Jarosławiu, autor do korespondencji: Joanna Rusinkiewicz, e-mail: a.rusinkiewicz@vp.pl, ORCID: 0000-0002-2424-3184.

² Mgr inż. Łukasz Piś, dyrektor Zespołu Szkół Innowacyjnych w Jarosławiu, ORCID: 0000-0003-0228-1048.

jest łatwiej wchodzić w nowe role społeczne. Łatwiej jest też mu funkcjonować zarówno na płaszczyźnie szkolnej, rodzinnej, jak i rówieśniczej. Szkoła jako przestrzeń wzajemnych oddziaływań różnych podmiotów edukacyjnej interakcji jest miejscem szczególnego ryzyka występowania konfliktów i sporów. W tej kwestii niezwykle przydatna może okazać się zatem wiedza z zakresu mediacji szkolnej, której celem jest doprowadzanie do porozumienia i uzgadnianie odpowiednich stanowisk w istotnych sprawach. Mediacja w swoich założeniach wprowadza kulturę dialogu oraz współodpowiedzialności za kształtowanie wizerunku szkoły. Celem badań jakie przeprowadzono w marcu 2020 roku było poznanie opinii dwóch najważniejszych podmiotów w szkole – nauczycieli i uczniów – na temat mediacji i osoby mediatora. Starano się zatem znaleźć odpowiedź na postawione pytanie badawcze, które brzmi: Jaką opinię na temat wartości mediacji szkolnej mają nauczyciele i uczniowie szkół ponadpodstawowych?

Słowa kluczowe: konflikt, spór, konstruktywne rozwiązywanie konfliktów, mediacja szkolna, społeczność szkolna, szkoła

Abstract

The rapidly expanding living space of young people, filled with various – often new – content, which is the source of all experiences and sensations, gradually blurring the subtle boundaries between what is and what is not socially accepted, generates conflicts and disputes between frustrated teenagers. These often result from a lack of ability to deal with a particular situation and a lack of ability to solve the problem. It is common knowledge that conflicts are an integral part of social life. Ultimately however, they would have probably led to the destruction of societies if it had not been for the tools and procedures developed to solve them. Thanks to the ability to solve conflicts and mitigate their effects, it is easier for young people to enter into new social roles. It is also easier for them to function at school, family and peer levels. School as a space of educational interaction between different subjects is a place of particular risk for conflicts and disputes. Therefore, knowledge of school mediation may prove extremely useful in this matter. The purpose of school mediation is to reach an agreement and agree appropriate positions on important issues. In its assumptions, mediation introduces a culture of dialogue and co-responsibility for shaping the school's image.

The aim of the research conducted in March 2020 was to find out the opinion of the two most important groups in each school – teachers and students – about mediation and the mediator. Therefore, an attempt was made to find an answer to the research question: What is the opinion of teachers and secondary school students on the value of mediation in schools?

Key words: conflict, dispute, constructive conflict resolution, mediation in schools, school community, school

Wprowadzenie

Wszelkie zmiany ustrojowe, techniczne i ekonomiczne zachodzące w naszym kraju są wprost proporcjonalne do pojawiających się zmian w strukturze społeczeństwa i jego funkcjonowaniu. W sposób szczególny dotyczy to podatnego na zmiany młodego pokolenia. Zdecydowanie odmienne są obecnie poglądy, postawy i zachowania adolescentów w porównaniu do ubiegłej dekady. Ponadto przestrzeń życia młodych ludzi gwałtownie poszerza się. Wypełniają ją nowe treści – stanowiące źródło wszelkich doświadczeń i przeżyć, rzutujących na ich dalsze życie. Stopniowo zacierają się subtelne granice pomiędzy tym co wypada, a tym co nie jest społecznie akceptowane. Narastają konflikty pomiędzy sfrustrowanymi nastolatkami, wynikające z braku umiejętności odnalezienia się w określonej rzeczywistości oraz braku umiejętności ich rozwiązywania³. Młodzi ludzie zmagają się zatem z wieloma problemami, których nie doświadczali ich rodzice lub też były one wówczas mniej powszechne. W konsekwencji muszą zmierzyć się z licznymi sytuacjami trudnymi, które dotyczą kilku istotnych płaszczyzn: emocjonalnej, społecznej, poznawczej i prawnej. Dla wielu z nich jest to trudne do wykonania zadanie. Człowiek – jako istota o najwyższym stopniu świadomości – wymaga niekiedy pomocy i wsparcia ze strony innych. Młody człowiek w przekraczaniu różnorodnych barier, utrudniających mu funkcjonowanie w społeczeństwie i przede wszystkim jego rozwój osobowy – wymaga tego wsparcia jeszcze bardziej⁴.

³ J. Izdebska, *Mass media i multimedia – dominująca przestrzeń życia dziecka*, w: *Pedagogika społeczna. Podręcznik akademicki 2*, E. Marynowicz-Hetka, Warszawa 2007, s. 518.

⁴ O. Lipkowski, *Pedagogika specjalna*, Warszawa 1977, s. 8.

Wszechobecne konflikty utrudniają jednostce prawidłowe funkcjonowanie w każdej zbiorowości. Niezwykle cenną bronią w walce z wykluczeniem społecznym są kształtowane i rozwijane na przestrzeni lat kompetencje społeczne. Dzięki umiejętności nawiązywania i prowadzenia dialogu, dzięki umiejętności rozwiązywania sytuacji konfliktowych i łagodzenia ich skutków łatwiej jest młodemu człowiekowi przyjmować i wchodzić w nowe role społeczne. Łatwiej jest mu funkcjonować zarówno na płaszczyźnie szkolnej, rodzinnej, jak i rówieśniczej. W tej kwestii niezwykle przydatna może okazać się zatem wiedza z zakresu **mediacji**, której celem jest doprowadzanie do porozumienia i uzgadnianie odpowiednich stanowisk w istotnych sprawach, czasami także uniknięcie odpowiedzialności karnej⁵.

Od konfliktu – do mediacji

Konflikt jest zjawiskiem naturalnym nawet w dobrze funkcjonujących społecznościach. Pojawia się najczęściej tam, gdzie strony dążą do sprzecznych lub niezgodnych celów⁶. Co więcej konflikty są nieodłącznym elementem życia społecznego. Finalnie doprowadziłyby zapewne do całkowitej destrukcji zbiorowości ludzkich, gdyby nie odkryte narzędzia i wypracowane procedury ich rozwiązywania. Wszelkie działania podejmowane przez jednostki w sytuacji konfliktu zależą przede wszystkim od cech ich osobowości, temperamentu oraz tego, jak ważny jest dla nich sam przedmiot konfliktu oraz jakie sposoby radzenia sobie z nimi znają i preferują⁷.

W ostatnich latach pogląd na konflikt uległ istotnej ewolucji. W tradycyjnej koncepcji konflikt postrzegany był jako zjawisko zdecydowanie negatywne i traktowany był jako szkodliwy i niepotrzebny. Uważano, że odgrywał przede wszystkim rolę destrukcyjną i wzmagał pojawianie się negatywnych emocji. Współcześnie podkreśla się pozytywną rolę konfliktu, wskazując na jego funkcjonalny wymiar – rozumiany jako pobudzenie aktywności jednostek oraz zwiększenie ich motywacji do określonych działań. Ewolucja w pojmowaniu konfliktu przeniosła się także na płasz-

⁵ A. Stefańska, A. Knocińska, E. Kwiatkowska, *Konflikt – negocjacje – kultura – komunikacja*, Toruń 2014, s. 9.

⁶ M. Kupisiewicz, *Słownik pedagogiki specjalnej*, Warszawa 2014, s. 159.

⁷ G. Bartkowiak, *Promowanie współpracy w zespołach nauczycieli jako czynnik ograniczający konflikty w środowisku szkolnym*, w: *Konflikt – negocjacje – kultura – komunikacja*, A. Stefańska, A. Knocińska, E. Kwiatkowska, Toruń 2014, s. 74–75.

czynną szkolną podkreślając jego pragmatyczny model, który zakłada nie tyle chronienie społeczności szkolnej przed występowaniem konfliktów. co dostarczanie użytecznej wiedzy na temat twórczego i kreatywnego ich wykorzystania, a także przekształcenie dysfunkcyjnych konfliktów w konflikty stwarzające możliwość rozwoju osobowego jednostek – w sposób szczególnie zaś uczniów⁸. W zespołach uczniowskich/klasowych występuje wiele odmian konfliktów. Odpowiednio zdefiniowane, z dobrze dobranymi narzędziami do ich rozwiązania, stać się mogą zatem źródłem rozwoju tych, którzy zostali w konflikt uwikłani⁹.

W psychologii pojęcie konfliktu oznacza pewien proces społeczny. Dość często konflikt doprowadza do wzajemnej wrogości i blokowania realizacji dążeń. Towarzyszące mu silne emocje o negatywnym natężeniu utrudniają dostrzeżenie perspektywy drugiej strony oraz zrozumienia jej argumentów¹⁰. Konflikt zawsze oznacza jakąś sprzeczność dążeń jednostek. Powstaje przede wszystkim w wyniku słabej komunikacji między ludźmi, rywalizacji na wielu płaszczyznach oraz przyjęcia nieodpowiednich wartości czy celów. Współczesne społeczeństwa są na ogół egalitarne, co oznacza, że nawet wzajemnie sprzeczne dążenia uważane są za równie uprawnione. Ponadto ludzie funkcjonujący w określonych społecznościach są bardzo często współzależni od siebie, co oznacza, że skutki wszelkiej aktywności i działalności jednostki w istotny sposób zależą od tego, co robią inni. Taka postawa generuje **konflikty społeczne**, których nie da się uniknąć. Są one nieuchronne. Można jedynie je kontrolować i konstruktywnie rozwiązywać¹¹.

Cennym odkryciem w kwestii rozwiązywania wszelkich sporów stała się **mediacja**, dokonywana poprzez „dobrowolne porozumienie się pokrzywdzonego i sprawcy przy pomocy bezstronnej i neutralnej osoby – **mediatora**, który pomaga stronom dojść do porozumienia oraz doprowadza do zadośćuczynienia, naprawienia wyrządzonych szkód lub/i doznanych krzywd materialnych i moralnych (...)”¹². W skrajnych przypadkach, kiedy wrogość pomiędzy stronami konfliktu jest na tyle

⁸ R. Koc, *Konflikty w środowisku szkolnym*, w: *Psychologia ucznia i nauczyciela. Podręcznik akademicki*, red. S. Kowalik, Warszawa 2011, s. 193–195.

⁹ C. Matuszewicz, *Konflikty w zespołach uczniowskich*, w: *Encyklopedia pedagogiczna*, red. W. Pomykało, Warszawa 1993, s. 285.

¹⁰ M. Łuba, *Rozprawić się z konfliktem*, „Głos pedagogiczny” kwiecień 2014, nr 58, s. 58–61.

¹¹ B. Wojciszke, *Psychologia społeczna*, Warszawa 2011, s. 400–401.

¹² M. Kupisiewicz, *op. cit.*, s. 180.

duża, że uniemożliwia ona rozmowę bezpośrednią – mediator może występować jako jedyny łącznik pomiędzy nimi. Pomoc może także w osiągnięciu szeregu drobnych celów szczegółowych – chociażby takich jak zachowanie twarzy osobie idącej na ustępstwa. Zaobserwowano, iż działania mediacyjne są najbardziej skuteczne wtedy, gdy konflikt nie ma charakteru krańcowego a stronom konfliktu zależy na jego rozwiązaniu. Ważnym komponentem jest także obdarzenie zaufaniem osoby mediatora przez wszystkie strony konfliktu¹³.

Mediacja w dosłownym tłumaczeniu z języka łacińskiego oznacza: pośredniczyć w sporze. Etymologia tego słowa przekłada się na całokształt jego oddziaływań. Mediacja przestrzega ustalonych standardów w oparciu o pewne zasady, jakimi są: zasada dobrowolności, poufności, neutralności, akceptowalności, bezstronności i subsydiarności oraz zasada fachowości. Na przestrzeni lat stała się niezwykle dynamicznie rozwijającą się w strukturze polskiego prawa metodą rozwiązywania sporów różnego rodzaju i różnego pochodzenia. Odgrywa istotną rolę w procesie przeciwdziałania przestępczości nieletnich. Jest alternatywnym sposobem reagowania na ich wszelkie niepożądane zachowania. Postrzegana jako dobre narzędzie wychowawcze, które może wpłynąć na zmianę postaw i zachowań jednostek – tworzy dobry grunt do kształtowania osobowości młodego człowieka. Idea mediacji jako sprawiedliwości naprawczej stosowana jest w świecie od dawna. W Polsce ma stosunkowo krótką tradycję, co przekłada się niestety na małą świadomość jej istoty i zalet. Nie wszyscy bowiem kojarzą mediację jako narzędzie stosowane w celu poprawy efektywności komunikacji interpersonalnej, redukcji konfliktów na drodze dialogu, prowadzenia do polubownych rozstrzygnięć, skrócenia czasu koniecznego do osiągnięcia satysfakcjonujących obie strony rozwiązań. Mediacja potrzebuje zatem skuteczniejszej reklamy, którą zapewnić może jej praktykowanie¹⁴.

Mediacja w szkole

Szkoła jako przestrzeń wzajemnych oddziaływań różnych podmiotów edukacyjnej interakcji – jest miejscem szczególnego ryzyka występowania konfliktów i sporów. Uwikłani w nie mogą być w zasadzie wszyscy, którzy

¹³ B. Wojciszke, *op. cit.*, s. 422–423.

¹⁴ W.W. Szczęsny, *Mediacja*, w: *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku. Tom III*, red. T. Pilch, Warszawa 2004, s. 122–123.

współtworzą społeczność szkolną¹⁵. Z uwagi na to, iż mediacja jest doskonałym i efektywnym narzędziem do rozwiązywania wszelkich konfliktów – z powodzeniem odnajduje swoje miejsce w szkole¹⁶.

Siłą mediacji jest wspólne poszukiwanie rozwiązań, rozmowa skonfliktowanych stron o tym co dzieli oraz przyjęcie w sposób świadomy odpowiedzialności za wypracowane porozumienie. Mediacja chroni prawa oraz interesy skonfliktowanych stron. Sprzyja ponadto budowaniu relacji pomiędzy nauczycielami, pracownikami niepedagogicznymi szkoły, pomiędzy uczniami i ich rodzicami, pomiędzy samymi uczniami, nawet w sytuacjach sporu. Mediacja kreuje wewnętrzny i zewnętrzny, pozytywny wizerunek szkoły. Nie pozwala „zamiatać pod dywan” realnych problemów, czy przeczekać do czasu, aż same znikną. Mediacja generuje całe pokłady aktywności i kreatywności tych, którzy odważnie do niej przystępują¹⁷. Wprowadza kulturę dialogu oraz współodpowiedzialności za kształtowanie nie tylko wspomnianego wizerunku, ale i klimatu w szkole. Stanowi zatem ważne i skuteczne narzędzie pomocy psychologiczno-pedagogicznej w pracy z młodymi ludźmi. Mediacja jest także elementem edukacji prawnej w szkole. Ma szansę funkcjonować tylko wtedy, gdy jest znana i akceptowana przez szkolną społeczność. Wprowadzana jest jako wieloetapowy proces. Jest formą sprawiedliwości naprawczej, która w odróżnieniu od retrybtywnej – gdzie w centrum uwagi jest sprawca i sposób jego ukarania – koncentruje się na naprawianiu relacji pomiędzy stronami¹⁸.

W konfliktach szkolnych stosuje się zazwyczaj negocjacje. Kiedy otwarta walka pomiędzy skonfliktowanymi stronami nosi znamiona kryzysu – negocjacje już nie wystarczają. Potrzebna jest zatem mediacja, czyli interwencja wzbogacona o osobę trzecią, która udzieli wsparcia w wypracowaniu takiego rozwiązania, które przyniesie zwycięstwo każdej ze stron. W mediacji bowiem nie ma przegranych. Działania mediacyjne podejmowane

¹⁵ I. Górka, *Nauczyciel wobec agresji w szkole – radzenie sobie ze stresem i obciążeniami psychicznymi w kontekście syndromu wypalenia zawodowego*, w: *Agresja w szkole. Spojrzenie wieloaspektowe*, red. A. Rejzner, Warszawa 2004, s. 81.

¹⁶ M. Wojtkowiak, K. Wojtkowiak, *Rola komunikacji w konflikcie wśród młodzieży gimnazjalnej (na przykładzie Młodzieżowego Ośrodka Wychowawczego)*, w: red. A. Rejzner, *Przemoc i agresja w szkole*, Warszawa 2008, s. 289–290.

¹⁷ M. Łoskot, *Sztuka zarządzania konfliktami, Mediacje i interwencje w sytuacjach kryzysowych*, „Głos pedagogiczny” marzec 2013, nr 37, s. 4–7.

¹⁸ Rzecznik Praw Dziecka, *Standardy mediacji rówieśniczej i szkolnej w szkołach i innych placówkach oświatowych*, Warszawa, listopad 2017, s. 2–3, pobrano z: http://brpd.gov.pl/sites/default/files/standardy_mediacji_rowiesniczej_i_szkolnej_w_szkolach_0.pdf, dostęp: 12.03.2020.

na płaszczyźnie szkolnej wymagają zastosowania odpowiednich procedur i zasad oraz odpowiedniej ilości czasu. Mediacja szkolna to proces, którego przebieg – choć dokonywany zgodnie z określonymi etapami – za każdym razem jest inny. Jest to praca z drugim człowiekiem – z jego emocjami, problemami, frustracjami, odczuciami i przeżyciami a także z jego danym etapem rozwojowym. Elementy te za każdym razem są inne. Sytuacji, w których można wykorzystać mediacje w szkole, jest wiele – począwszy od drobnych sporów i sprzeczek pomiędzy uczniami, poprzez zachowania buntownicze związane z okresem adolescencji, zachowania agresywne i przemocowe, niszczenie mienia, kradzieże, wysoką absencją, słabe wyniki nauczania, po spory w zakresie stosowanych przez wychowawcę metod pracy z uczniem czy też wykonania specjalistycznych badań diagnostycznych konkretnego wychowanka. Szczególnie cenna jest **mediacja rówieśnicza**, superwizowana przez nauczyciela-mediatora. Staje się ona wówczas dobrym instrumentem wychowawczym. Uczy bowiem tolerancji, odpowiedzialności i szacunku względem innych¹⁹.

Mediacja rówieśnicza w samej technice jej prowadzenia w zasadzie niczym nie różni się od mediacji pomiędzy dorosłymi. Nieco inny jest natomiast jej przebieg. To wspaniałe narzędzie nie może stanowić jednak panaceum na wszystkie spory i konflikty szkolne. Mediacja może być pomocna w wypełnianiu przez szkołę jednego z celów, jakim jest wychowywanie młodzieży. Ta perspektywa wymaga jednakże od dorosłych/wychowawców konieczności dzielenia się swoją władzą rozstrzygania i decydowania za młodzież oraz nieprzejmowania za nich odpowiedzialności za przebieg mediacji. Ważna jest także praca z uczniem-mediatorom oraz udzielane mu wsparcie, bowiem profesjonalizm i kompetencje dorosłych są nieocenionym źródłem powodzenia potencjalnego przedsięwzięcia mediacyjnego. Mediacje rówieśnicze nie rozwiążą wszystkich szkolnych sporów. Stają się jedynie szansą na szukanie porozumienia, minimalizowanie skutków zaistniałego konfliktu czy zmniejszenie przejawów agresji i przemocy w szkole. Dają młodym ludziom czas na zastanowienie się nad własnym postępowaniem i na naprawianie relacji z innymi²⁰.

Angażowanie młodzieży do tak odpowiedzialnej aktywności szkolnej jest zarazem odważne i pożądane. Wdrażanie uczniów do udzielania po-

¹⁹ M. Łoskot, *Sztuka zarządzania...*, s. 4–7.

²⁰ M. Grudziecka, *Rozwiązywanie konfliktów szkolnych przy użyciu technik mediacyjnych – mediacje rówieśnicze w szkole*, s. 1–3, 6, 13, pobrano z: <http://www.tlumacz.at/materialy/mediacje.pdf>, dostęp: 12.03.2020.

mocy – bo tak należy rozpatrywać szkolne działania mediacyjne – to słuszne przekonywanie ich, że jest to wartość stanowiąca ważny element człowieczeństwa. Otwieranie się na drugiego człowieka w szkole to tworzenie atmosfery sprzyjającej dobrym relacjom interpersonalnym oraz przyjaznej sfery społecznej i emocjonalnej całej społeczności szkolnej²¹.

Jak już wspomniano stosowanie mediacji w szkole – jako narzędzia sprzyjającego rozwiązaniu konfliktów i odnajdywaniu porozumienia pomiędzy stronami sporu – wymaga wiedzy i przygotowania zarówno merytorycznego, mentalnego, jak i emocjonalnego. Czy zatem szkoły w Polsce są na to gotowe? Jaką wiedzę na temat mediacji posiadają zarówno nauczyciele, jak i uczniowie? Co sądzą na temat gotowości do przystąpienia do mediacji dwa ważne podmioty szkolne?

Badania własne

Powyższe pytania stały się punktem wyjścia przeprowadzonych na terenie województwa podkarpackiego w marcu 2020 roku badań ankietowych wśród nauczycieli i uczniów szkół ponadpodstawowych. Celem badań było poznanie opinii nauczycieli i uczniów szkół ponadpodstawowych na temat mediacji.

Główny problem badawczy określono zatem w postaci pytania: Jaką opinię na temat wartości mediacji szkolnej mają nauczyciele i uczniowie szkół ponadpodstawowych?

Aby osiągnąć ten cel sformułowano następujące pytania szczegółowe:

1. Jaką wiedzę o mediacji mają nauczyciele i uczniowie?
2. Jak nauczyciele i uczniowie postrzegają osobę mediatora w szkole?
3. Jakie cechy w opinii badanych powinien posiadać mediator szkolny?
4. Jakie możliwości stosowania mediacji w szkole dostrzegają badane osoby?
5. Czy występują, a jeśli tak, to jakie różnice w opiniach nauczycieli i uczniów na temat mediacji szkolnej?

Do pytania nr 5 sformułowano hipotezę roboczą. Założono, że opinia nauczycieli różni się od opinii uczniów na temat mediacji szkolnej. Różnice w opinii nauczycieli i uczniów na temat mediacji szkolnej dotyczą osoby ucznia – mediatora.

²¹ M. Łoskot, *Pomocna dłoń. Jak zaangażować starszych uczniów do pomocy młodszemu kolegom*, „Głos pedagogiczny” luty 2017, nr 86, s. 44–46.

Biorąc od uwagi naturalne różnice w postrzeganiu rzeczywistości przez ludzi młodych i dorosłych (inne cele, priorytety, potrzeby, a nawet inne poczucie humoru) uznano, że różna będzie także opinia tych dwóch podmiotów na temat mediacji. Przypuszczono także, że wiedza na temat mediacji i świadomość korzyści płynących ze stosowania mediacji może być zbieżna u nauczycieli i uczniów, ponieważ pojęcie „mediacja” jest coraz częściej używane w różnych mediach i na różnych portalach społecznościowych. Uznano natomiast, że uczniowie inaczej postrzegać będą osobę ucznia – mediatora. Ich opinia na ten temat różnić się może od opinii nauczycieli – ludzi dorosłych – na przykład z powodu różnic pokoleniowych lub z samego faktu konieczności „oddania władzy” w ręce uczniów. Poza tym nauczyciele ze zwykłej obawy i troski o bezpieczeństwo młodzieży – zarówno pod względem fizycznym, jak i emocjonalnym – mogą być sceptycznie nastawieni do ucznia w roli mediatora.

W niniejszych badaniach populację stanowili uczniowie szkół ponadpodstawowych – zarówno liceum ogólnokształcącego, jak i technikum – oraz ich nauczyciele. Spośród nich wybrano 100 uczniów i 45 nauczycieli. Dobór próby był losowy. Przed badaniami właściwymi przeprowadzono badania pilotażowe na kilku wybranych uczniach i nauczycielach.

W badaniach zastosowano metodę sondażu diagnostycznego. Narzędziem, które posłużyło do przeprowadzenia badań, był samodzielnie skonstruowany kwestionariusz ankiety, składający się z 11 pytań zarówno otwartych, jak i zamkniętych (jednego bądź wielu wyborów). Do kwestionariusza ankiety dołączono instruktaż wypełnienia oraz metryczkę. Zarówno nauczyciele, jak i uczniowie otrzymali kwestionariusze z takimi samymi (bądź zbliżonymi) pytaniami, co miało na celu ułatwienie dokonywanej analizy.

Jak wspomniano powyżej, w badaniach wzięło udział 45 nauczycieli oraz 100 uczniów szkoły ponadpodstawowej. Zdecydowana większość badanych nauczycieli to osoby w wieku pomiędzy 36 a 45 lat i więcej – 93% ankietowanych – natomiast 7% to pedagodzy pomiędzy 25. a 35. rokiem życia. Spośród badanych uczniów 32% stanowili uczniowie w wieku 15–16 lat, a 68% uczniowie powyżej 17–18. roku życia i więcej.

Podobny rozkład procentowy dotyczył płci badanych. Większość badanych uczniów stanowili chłopcy – 68%. Pozostałe 32% to dziewczynki. Ponadto 67% respondentów to mężczyźni, kobiety natomiast stanowiły 33% badanych.

Badani to w 63% to nauczyciele przedmiotów ogólnokształcących, natomiast pozostałe 37% – to „zawodowcy”. Łącznie 55% badanych to uczniowie technikum, natomiast 45% to uczniowie liceum ogólnokształcącego.

Posiadana przez nauczycieli i uczniów wiedza na temat mediacji

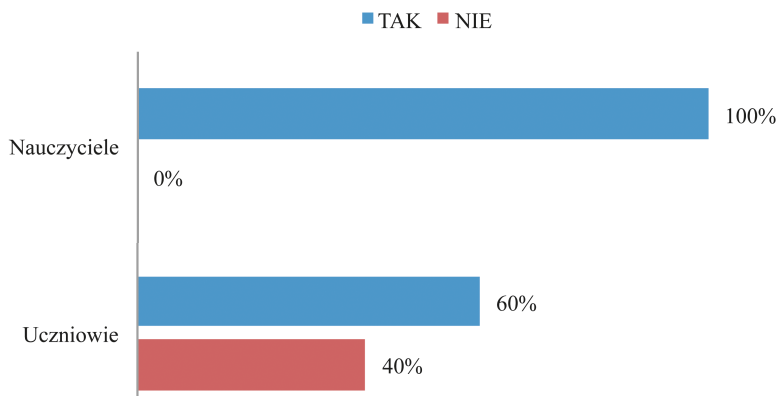
O istocie i znaczeniu mediacji wspomina się coraz więcej. Niestety na płaszczyźnie szkolnej nadal dostrzega się spore deficyty związane z wiedzą na temat tej metody rozwiązywania konfliktów oraz brak świadomości, iż mediacja jest pozytywnym i pożądanym typem interakcji²².

Jak wspomniano powyżej, celem przeprowadzonych badań było zatem ustalenie między innymi tego, jaką wiedzę na temat mediacji posiadają dwa najważniejsze podmioty w szkole. Badanym – zarówno nauczycielom, jak i uczniom – zadano w ankiecie pytanie o to, czy wiedzą czym jest mediacja. Jak wynika z analizy, wszyscy ankietowani pedagodzy posiadają wiedzę teoretyczną na temat mediacji – 100% uwzględnionych w badaniach nauczycieli. W przypadku uczniów wyniki przedstawiają się nieco inaczej – 60% badanych uczniów posiada wiedzę na temat mediacji, natomiast 40% nie wie, czym ona jest. Pomimo zdecydowanej różnicy w uzyskanych odpowiedziach dostarczonych przez uczniów uznano, iż 60% uczniów mających świadomość znaczenia mediacji w kwestiach spornych, konfliktowych i problemowych to spora grupa, z którą w tym zakresie można wiele dokonać (wyłonione 60% uczniów, którzy wiedzą co to jest mediacja, stanowiąc będzie 100% uwzględnionych do dalszej analizy). Uzyskane wyniki zamieszczono w wykresie nr 1.

Sama deklaracja wiedzy na temat mediacji nie satysfakcjonowała prowadzących badania. Dla nich istotnym było także to, czy ankietowani wiedzą, co jest celem mediacji. Jak wynika z wykresu zamieszczonego poniżej – spora grupa respondentów trafnie określiła cel mediacji: 93% badanych nauczycieli i 89% badanych uczniów wie, że celem mediacji jest wypracowanie rozwiązania satysfakcjonującego obie strony konfliktu. Dla 10% uczniów celem mediacji jest ustalenie, kto ma rację w sporze. Ponadto 7% nauczycieli i 1% uczniów uważa, iż celem mediacji jest opowiedzenie się po jednej ze stron. Uzyskane wyniki przedstawia wykres nr 2.

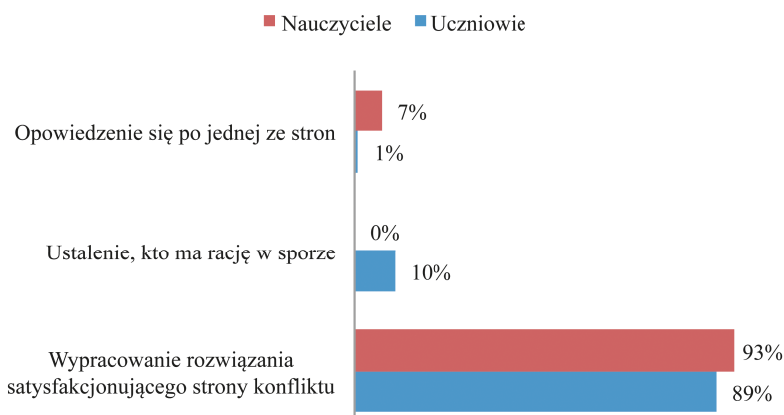
²² K. Woś, *Rola mediacji i negocjacji w rozwiązywaniu konfliktu*, w: *Konflikt – negocjacje – kultura – komunikacja*, A. Stefańska, A. Knocińska, E. Kwiatkowska, Toruń 2014, s. 195–196.

Wykres 1. Posiadana przez nauczycieli i uczniów wiedza na temat mediacji

Źródło: badania własne

Wykres 2. Świadomość celu mediacji

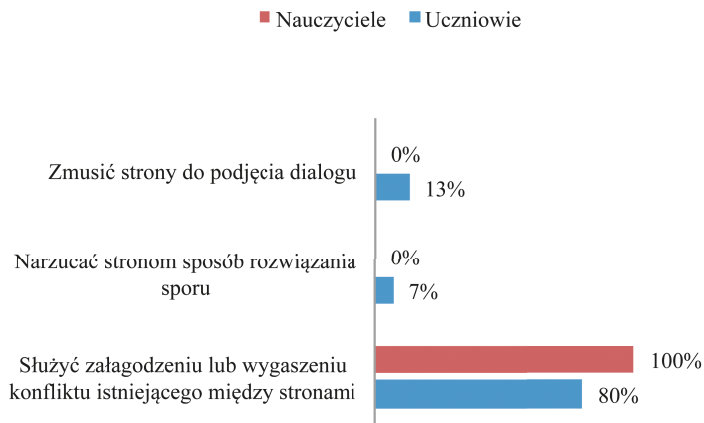

Źródło: badania własne

Pytanie w ankiecie o cel mediacji implikowało pytanie kolejne – dotyczące tego, jakie zadanie spełnia/czemu ma służyć mediacja? Wszyscy ankietowani nauczyciele (100%) wiedzą, iż mediacja służy łagodzeniu lub wygaszeniu konfliktu istniejącego między stronami. Podobnie sądzą ankietowani uczniowie – 80%. Trzydzieści procent badanych uczniów uznało,

iz mediacja służy zmuszeniu stron do podjęcia dialogu, a 7% – narzucaniu stronom sposobu rozwiązania sporu (wykres 3).

Wykres 3. Świadomość założeń mediacji

Źródło: badania własne

Powyższa analiza pozwala stwierdzić, iż dwa najważniejsze podmioty w szkole mają świadomość tego, czym jest mediacja – jaki jest jej cel i czemu ma służyć. Budującym jest fakt, iż 100% nauczycieli zna problematykę tej metody łagodzenia bądź wygaszania konfliktu. Część uczniów deklarujących brak wiedzy na temat mediacji należałoby wyedukować w tym kierunku. Dostrzeżono zatem konieczność wprowadzania na lekcjach do dyspozycji wychowawcy zajęć z tego zakresu, których celem będzie uświadomienie wartości mediacji oraz słuszności jej wprowadzania w środowisko szkolne.

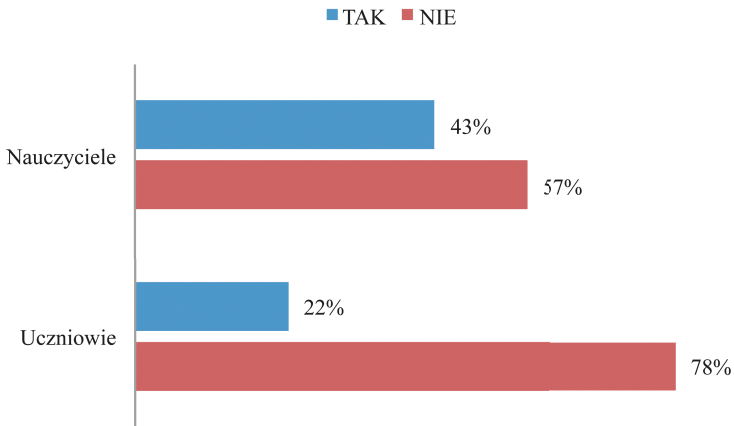
Opinia nauczycieli i uczniów na temat osoby mediatora w szkole

W procesie prowadzenia mediacji niezmiernie ważna jest osoba usprawniająca komunikację – pośrednik pomiędzy stronami konfliktu – i pomagająca uczestnikom mediacji w wypracowaniu satysfakcjonującego obie strony rozwiązania²³. W ankiecie zadano respondentom pytanie

²³ A. Lewicka-Zelent, *Obniżanie poziomu przemocy i lęku młodzieży gimnazjalnej*, Lublin 2012, s. 91.

o to, czy bycie mediatorem zarezerwowane jest tylko i wyłącznie dla osób dorosłych i kompetentnych. Zdecydowanie trafnie odpowiedziała większość ankietowanych uczniów – 78%. W przypadku nauczycieli trafnej odpowiedzi udzieliło niewiele ponad połowę ankietowanych – 57%. Zatem na tej płaszczyźnie opinie badanych grup różniły się. Poniższy wykres 4 prezentuje otrzymane wyniki.

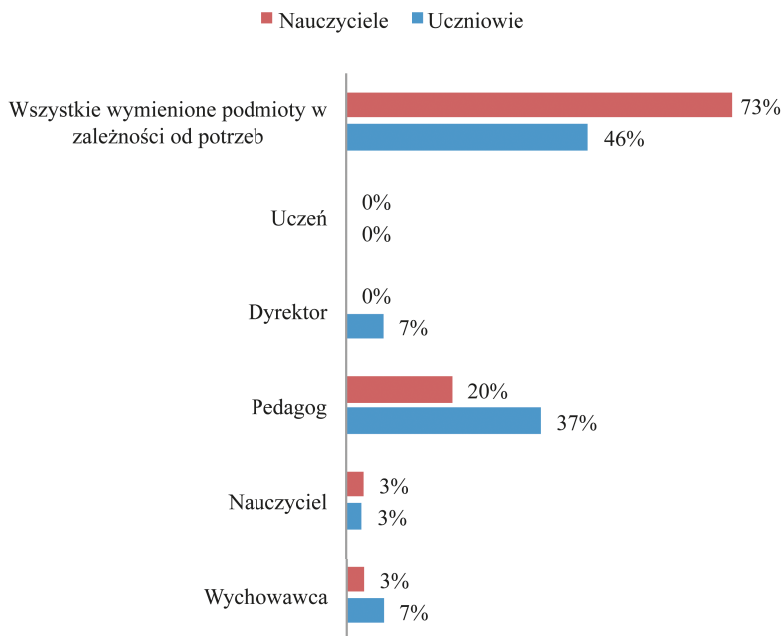
Wykres 4. Czy bycie mediatorem zarezerwowane jest wyłącznie dla osób dorosłych i kompetentnych

Źródło: badania własne

Wykres 5 ilustruje opinię uczniów na temat tego, kto powinien zajmować się mediacją w szkole. Opinie nauczycieli i uczniów były podobne w kwestii wyboru podmiotu zajmującego się mediacją. Siedemdziesiąt trzy procent badanych nauczycieli i 46% uczniów uważa, iż w zasadzie wszystkie wymienione w pytaniu ankietowym podmioty mogą/powinny zajmować się mediacją w szkole w zależności od potrzeb. Trzydzieści siedem procent uczniów i 20% nauczycieli sądzi, że osobą odpowiedzialną za mediację szkolną powinien być pedagog. Po 3% nauczycieli i uczniów wskazało nauczyciela. Podobnie w kwestii wyboru na odpowiedzialnego za mediację wychowawcę – 3% nauczycieli i 7% uczniów. Uczniowie wskazywali także dyrektora szkoły (7% ankietowanych). Natomiast nikt z ankietowanych nie brał pod uwagę ucznia, jako osoby odpowiedzialnej za mediację.

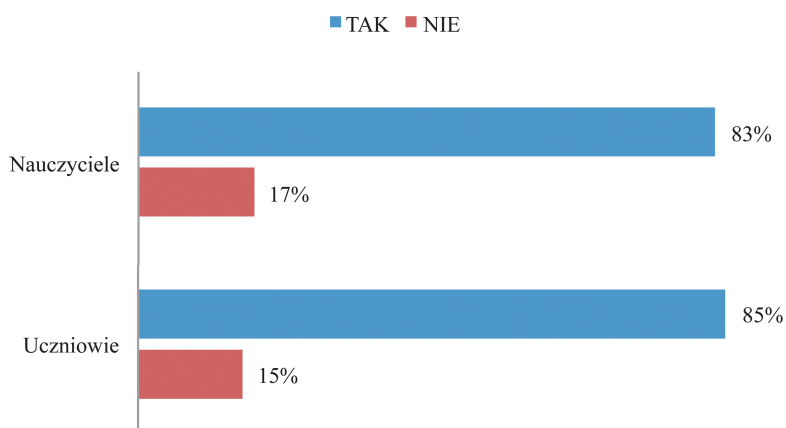
Wykres 5. Osoby odpowiedzialne za mediację w szkole

Źródło: badania własne

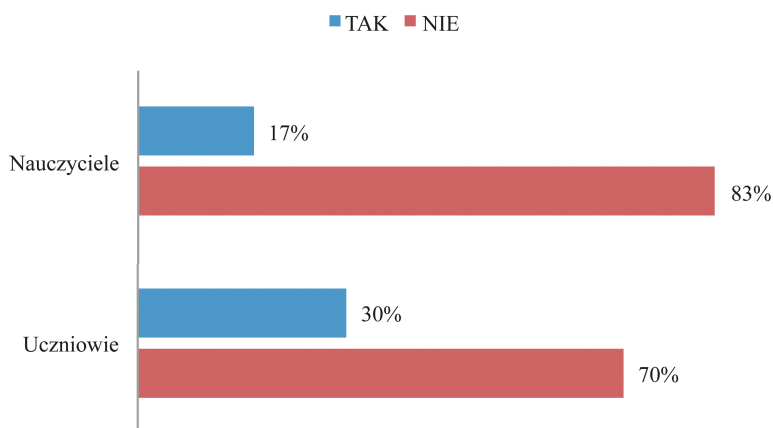
Respondentom zadano jeszcze pytanie dotyczące samej osoby mediatora, a mianowicie, czy mediatorem może być uczeń. W tym przypadku odpowiedzi zarówno nauczycieli, jak i uczniów były zbieżne. Otóż 85% ankietowanych uczniów i 83% nauczycieli uważa, że uczeń może być mediatorem (wykres 6). Następnie zadano pytanie, czy każdy uczeń może zostać mediatorem. Ponownie odnotowano zbieżność opinii obydwu podmiotów szkolnych. Osiemdziesiąt trzy procent ankietowanych nauczycieli i 70% uczniów słusznie uznało, że nie każdy uczeń może być mediatorem (wykres 7).

Wykres 6. Uczeń – mediator

Źródło: badania własne

Wykres 7. Uczeń – mediator (1)

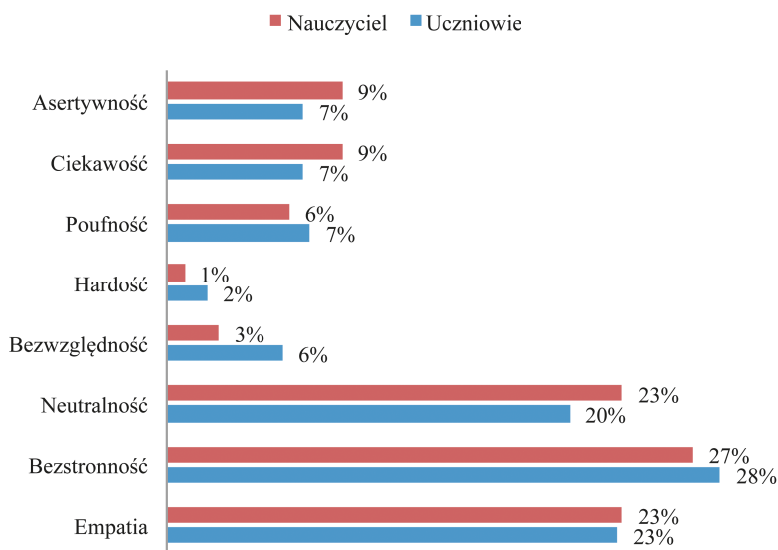
Źródło: badania własne

Cechy mediatora szkolnego w opinii badanych

Ankietowanych poproszono o wyrażenie opinii na temat tego, jakie cechy powinien posiadać mediator. Analiza otrzymanych danych wykazała zbieżność w postrzeganiu tej ważnej kwestii przez nauczycieli

i uczniów. Otóż po 23% ankietowanych nauczycieli i uczniów uważa, że mediator powinien być empatyczny. Dwadzieścia siedem procent badanych nauczycieli i 28% uczniów stawia na bezstronność. Neutralność to ważna cecha mediatora dla 23% nauczycieli i 20% uczniów. Poufność to cecha istotna dla 6% nauczycieli i 7% uczniów. Wśród zaproponowanych w ankiecie odpowiedzi znalazły się także cechy niepożądane. Jak wskazują otrzymane wyniki, bezwzględność, hardość i ludzka ciekawość to cechy, które również wskazywane były przez respondentów. Dokładną analizę uzyskanych wyników przedstawia wykres nr 8.

Wykres 8. Cechy mediatora szkolnego

Źródło: badania własne

Analiza dwóch kolejnych punktów pozwala stwierdzić, iż nauczyciele i uczniowie inaczej postrzegają osobę mediatora szkolnego. Co prawda jedni i drudzy uważają, że mediatorem nie koniecznie musi zostać osoba dorosła, ale zdecydowana większość uczniów uważa, że mediator-rówieśnik to dobre rozwiązanie w szkolnej przestrzeni. Obie grupy badanych sądzą, iż osobą usprawniającą komunikację może zostać uczeń, ale – jak słusznie zauważają zarówno nauczyciele, jak i uczniowie – nie każdy. Mediatorem powinna być osoba bezstronna, empatyczna, asertywna, neutralna oraz taka, której zaufają strony konflikt (co wynika z definicji mediacji).

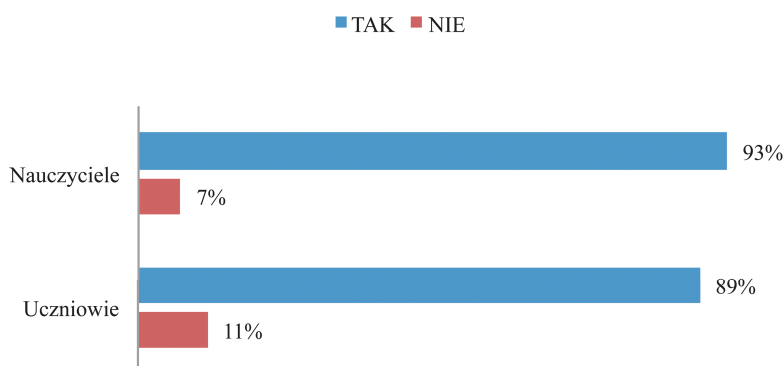
Dokonana analiza podsunęła autorom niniejszych badań istotny postulat. Otóż w szkołach powinno się więcej uwagi poświęcać na kształtowanie kompetencji społecznych oraz tych cech, które definiują osobę mediatora. Jest to niezmiernie ważne z uwagi na to, iż mediatorem można zostać w każdej konkretnej sytuacji i na różnych płaszczyznach życia, nawet bez merytorycznego przygotowania.

Możliwość wprowadzenia mediacji do szkół oraz korzyści wynikające z jej stosowania

Transformacja oświatowa stawia nauczycielom różnorodne wyzwania. Zapewnienie przez system edukacyjny wszystkim uczniom powszechnego dostępu do wiedzy i stałe podnoszenie jej jakości powoduje, iż polskie szkoły przepełnione są licznymi zadaniami, których realizatorami są właśnie nauczyciele²⁴. Czy wprowadzenie kolejnego „zadania”, jakim potencjalnie byłaby mediacja, może jeszcze bardziej obciążyć szkołę jako instytucję? Czy w ogóle jest potrzebna w szkołach i czy należy ją do nich wprowadzać? Właśnie to ostanie pytanie zadano respondentom w ankiecie.

Jak wynika z poniższego wykresu nr 9, aż 93% ankietowanych nauczycieli i 89% ankietowanych uczniów opowiada się za wprowadzeniem mediacji do szkół, upatrując w tym niezwykłą wartość.

Wykres 9. Wprowadzenie mediacji do szkół

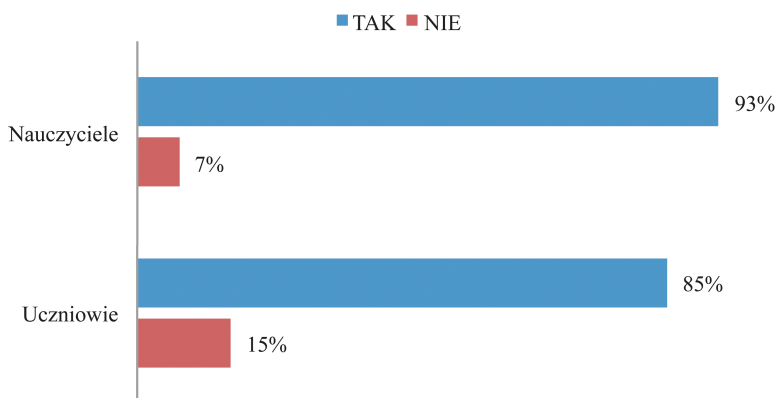
Źródło: badania własne

²⁴ B. Muchacka, M. Szymański, *Nauczyciel w świecie współczesnym*, Kraków 2008, s. 11.

Bez względu na to, jakie koszty trzeba byłoby ponieść w związku z wprowadzeniem mediacji do szkoły oraz ile czasu poświęcić na przygotowanie się różnych podmiotów do roli mediatora – należy się na to zdecydować. Każda forma i każde narzędzie służące porozumieniu i rozwiązywaniu sytuacji spornych jest bezwzględnie pożądane w każdej społeczności. W sposób szczególny w szkole, która jest miejscem niezwykłego przenikania się różnych podmiotów, pokoleń, osobowości i dążeń, co bardzo często generuje konflikty.

Jednym z celów przeprowadzonych badań było także uzyskanie opinii nauczycieli i uczniów na temat tego, jak postrzegają możliwość skorzystania z mediacji w razie zaistniałego w szkole problemu? Wykres nr 10 obrazuje pozyskane do analizy dane. Otóż zdecydowana większość nauczycieli, 93% i uczniów, 85% optuje za możliwością skorzystania z mediacji w razie potrzeby.

Wykres 10. Możliwość skorzystania z mediacji

Źródło: badania własne

Nie ulega wątpliwości, że w większych społecznościach, jakimi są chociażby społeczności szkolne konflikty i spory zdarzają się dość często. Rozbieżności w postrzeganiu spornej kwestii przez strony konfliktu nie ułatwiają samodzielnego dojścia do porozumienia. W takich okolicznościach możliwość skorzystania z mediacji i doświadczenia przychylniej obydwu stronom osoby mediatora jest nieocenionym dobrem. Wartość i ważność mediacji dostrzegają różne podmioty. Nasuwa się zatem wniosek, iż należy bez obaw podejmować „ryzyko” przejścia przez proces me-

diacji. Bilans zysków i strat w tej kwestii będzie zdecydowanie korzystny dla tych, którzy na mediację się zdecydują, bez względu na to, po której stronie „barykady” będą się znajdować.

Różnice występujące w opiniach nauczycieli i uczniów szkół ponadpodstawowych na temat mediacji szkolnej

Głównym celem niniejszych badań było ustalenie opinii nauczycieli i uczniów szkół ponadpodstawowych na temat mediacji szkolnej oraz porównanie opinii nauczycieli i uczniów na przedmiotowy temat.

Analizując wyniki uzyskane z przedstawionych powyżej badań, wskazujące na opinie dwóch najważniejszych podmiotów w szkole na temat mediacji szkolnej, stwierdzić można, iż w niektórych obszarach opinie te są zbieżne, w innych różnią się nieznacznie. Posiadanie wiedzy ogólnej na temat mediacji zadeklarowali wszyscy ankietowani nauczyciele, natomiast znaczna część uczniów wiedzy takiej nie posiada. Samo posiadanie wiedzy na temat mediacji nie satysfakcjonowało prowadzących badania. Dla nich istotnym było także to, czy ankietowani wiedzieli, co jest celem mediacji i jakie są jej założenia. Zdecydowana większość i nauczycieli, i uczniów trafnie określiła cel mediacji, którym jest wypracowanie rozwiązania satysfakcjonującego obie strony konfliktu. W tej kwestii badane grupy były niemalże jednogłose. Obydwie grupy respondentów sądzą, że mediatorem może zostać uczeń, ale nie każdy. Podobnie zbieżne opinie dotyczyły cech, jakie powinien posiadać mediator szkolny. Zarówno nauczyciele, jak i uczniowie uważają, że mediacja powinna być wprowadzana do szkół, gdyż każda forma i każde narzędzie służące porozumieniu i rozwiązywaniu sytuacji spornych jest bezwzględnie pożądane w każdej społeczności. Obydwie grupy badanych zadeklarowały również możliwość skorzystania z mediacji w razie zaistniałej potrzeby. Zarówno nauczyciele, jak i uczniowie sądzą, że za mediację w szkole mogą być odpowiedzialne różne podmioty, przede wszystkim jednak szkolny pedagog.

Różnice w opinii nauczycieli i uczniów dostrzeżono natomiast przy analizowaniu postrzegania osoby mediatora. Zdecydowana większość uczniów uważa, że bycie mediatorem nie jest zarezerwowane tylko i wyłącznie dla osób dorosłych i kompetentnych. Rozwijając swoje odpowiedzi słusznie argumentowali, że mediatorem może być osoba niepełnoletnia, która „(..) potrafi słuchać, jest empatyczna, cierpliwa i dąży do pojednania

obydwu stron konfliktu” – to często pojawiające się wypowiedzi uczniów. Uczniowie podkreślali, że w kwestiach spornych pomiędzy uczniami potrzebny jest mediator-rówieśnik, ponieważ on lepiej może dotrzeć do skonfliktowanych stron, bardziej zrozumieć źródło sporu i w efekcie skuteczniej zadziałać. Co więcej, uczniowie zwracali uwagę na „różnice pokoleniowe”, które niekiedy mogą być przeszkodą w łagodzeniu konfliktu, argumentując to właśnie brakiem zrozumienia konkretnej sytuacji. Twierdzą, że w kwestiach spornych nie trzeba być odpowiednio przeszkolonym mediatorem dorosłym – wystarczą pewne kompetencje społeczne i chęci. Natomiast prawie połowa badanych nauczycieli sądzi odwrotnie. Niektórzy badani nauczyciele uważają, że „mediacją (...) powinni zajmować się dorośli specjaliści, odpowiednio do tego przygotowani i przeszkoleni”. Nauczyciele sceptycznie wyrażają się o możliwości powołania w szkole ucznia-mediatora. Sądzą, że łagodzenie konfliktów na płaszczyźnie szkolnej powinno należeć do dorosłych (nauczycieli, wychowawców, dyrekcji, pedagoga). Zatem na tej płaszczyźnie różnice były najbardziej widoczne.

Podsumowanie

W obliczu przedstawionych wyników badań można stwierdzić, że postawiona hipoteza została potwierdzona. Opinia nauczycieli różni się nieznacznie od opinii uczniów na temat mediacji szkolnej. Różnice w opinii nauczycieli i uczniów na temat mediacji szkolnej dotyczą osoby ucznia jako mediatora.

Uzyskany wynik satysfakcjonuje, a dokonana analiza niniejszych badań implikuje pewne wnioski. Zarówno nauczyciele, jak i uczniowie dostrzegają sporo korzyści z możliwości wprowadzenia mediacji do szkół. Badana społeczność szkolna deklaruje chęć skorzystania z mediacji w razie zaistniałej potrzeby, upatrując w tym sposób łagodzenia konfliktów i – jak wyrazili się niektórzy badani – „oczyszczanie atmosfery”. Jednakże to uczniowie bardziej pozytywnie wyrażają swoją opinię dotyczącą mediacji. Są bardziej otwarci na możliwość przygotowania się do roli ucznia-mediatora. Uważają, że bez większego problemu są w stanie podołać temu zadaniu. Sądzą ponadto, że wprowadzenie do szkół mediatorów również w osobach uczniów przyniesie większe korzyści dla całej społeczności szkolnej. Młodzi ludzie zdecydowanie pozytywnie opiniują mediację jako metodę służącą do rozwiązywania konfliktów. Analizując prezentowane

w literaturze naukowej badania o podobnej tematyce, doszukać się można zbieżnych opinii na ten temat. Badania przeprowadzone przez A. Lewicką-Zelent i M. Parcheta-Kowalik w 2013 r. w Ośrodku Kuratorskim wskazują na pozytywne opinie badanych na temat mediacji. Otóż według badanej młodzieży (dokładnie w takim samym wieku jak młodzież w zaprezentowanych w niniejszym artykule badaniach), postępowanie mediacyjne jest dobrą alternatywą – w tym przypadku – dla sądowego rozstrzygnięcia konfliktów²⁵.

Uznano zatem, że młodzieży szkolnej powinno się dawać szansę na pozyskiwanie dodatkowej wiedzy odnośnie mediacji oraz zapewniać im możliwość kształtowania stosownych umiejętności niezbędnych w mediacji. Odpowiedni program edukacji mediacyjnej mógłby zatem pomóc nauczycielom w przygotowaniu młodych, chętnych do pracy pomocowej z rówieśnikami uczniów oraz wyposażyć ich w narzędzia niezbędne w funkcjonowaniu na każdej życiowej płaszczyźnie.

Dostrzeżono także konieczność prowadzenia na lekcjach do dyspozycji wychowawcy zajęć z zakresu mediacji, których celem byłoby uświadomienie wartości mediacji oraz słuszności jej wprowadzania w szkolne środowisko. Szkolne Programy Wychowawczo-Profilaktyczne – jako ważne dokumenty regulujące pracę opiekuńczo-wychowawczą i profilaktyczno-prewencyjną – stawiają na działalność zapobiegawczą po to, aby młodzież nie była nieletnia, czyli zdemoralizowana oraz po to, aby nie popełniała czynów społecznie nieakceptowanych i czynów karalnych. Uznano ponadto, że w szkołach powinno się więcej uwagi poświęcać na kształtowanie kompetencji społecznych oraz tych cech, które definiują osobę mediatora. Jest to niezmiernie ważne, gdyż mediatorem można zostać w każdej konkretnej sytuacji, nawet bez merytorycznego przygotowania.

²⁵ A. Lewicka-Zelent, M. Parcheta-Kowalik, *Mediacja sądowa w opinii nieletnich przejawiających i doświadczających przemocy*, „Resocjalizacja Polska” 2014, nr 8, s. 157–172.

Bibliografia

Literatura

Bartkowiak G., *Promowanie współpracy w zespołach nauczycieli jako czynnik ograniczający konflikty w środowisku szkolnym*, w: *Konflikt – negocjacje – kultura – komunikacja*, A. Stefańska, A. Knocińska, E. Kwiatkowska, Toruń 2014.

Górska I., *Nauczyciel wobec agresji w szkole – radzenie sobie ze stresem i obciążeniami psychicznymi w kontekście syndromu wypalenia zawodowego*, w: *Agresja w szkole. Spojrzenie wieloaspektowe*, red. A. Rejzner, Warszawa 2004.

Izdebska J., *Mass media i multimedia – dominująca przestrzeń życia dziecka*, w: *Pedagogika społeczna. Podręcznik akademicki 2*, E. Marynowicz-Hetka, Warszawa 2007.

Koc R., *Konflikty w środowisku szkolnym*, w: *Psychologia ucznia i nauczyciela. Podręcznik akademicki*, red. S. Kowalik, Warszawa 2011.

Kupisiewicz M., *Słownik pedagogiki specjalnej*, Warszawa 2014.

Lewicka-Zelent A., *Obniżanie poziomu przemocy i lęku młodzieży gimnazjalnej*, Lublin 2012.

Lewicka-Zelent A., Parcheta-Kowalik M., *Mediacja sądowa w opinii nieletnich przejawiających i doświadczających przemocy*, „Resocjalizacja Polska” 2014, nr 8.

Lipkowski O., *Pedagogika specjalna*, Warszawa 1977.

Łoskot M., *Pomocna dłoń. Jak zaangażować starszych uczniów do pomocy młodszemu koledze*, „Głos pedagogiczny” luty 2017, nr 86.

Łoskot M., *Sztuka zarządzania konfliktami, Mediacje i interwencje w sytuacjach kryzysowych*, „Głos pedagogiczny” marzec 2013, nr 37.

Łuba M., *Rozprawić się z konfliktem*, „Głos pedagogiczny” kwiecień 2014, nr 58.

Matusiewicz C., *Konflikty w zespołach uczniowskich*, w: *Encyklopedia pedagogiczna*, red. W. Pomykało, Warszawa 1993.

Muchacka B., Szymański M., *Nauczyciel w świecie współczesnym*, Kraków 2008.

Stefańska A., Knocińska A., Kwiatkowska E., *Konflikt – negocjacje – kultura – komunikacja*, Toruń 2014.

Szczęsny W.W., *Mediacja*, w: *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku. Tom III*, red. T. Pilch, Warszawa 2004.

Wojsiszke B., *Psychologia społeczna*, Warszawa 2011.

Wojtkowiak M., Wojtkowiak K., *Rola komunikacji w konflikcie wśród młodzieży gimnazjalnej (na przykładzie Młodzieżowego Ośrodka Wychowawczego)*, w: *Przemoc i agresja w szkole*, red. A. Rejzner, Warszawa 2008.

Woś K., *Rola mediacji i negocjacji w rozwiązywaniu konfliktu*, w: *Konflikt – negocjacje – kultura – komunikacja*, A. Stefańska, A. Knocińska, E. Kwiatkowska, Toruń 2014.

Źródła internetowe

Grudziecka M., *Rozwiązywanie konfliktów szkolnych przy użyciu technik mediacyjnych – mediacje rówieśnicze w szkole*, pobrano z: <http://www.tlumacz.at/materialy/mediacje.pdf>, dostęp: 12.03.2020.

Rzecznik Praw Dziecka, *Standardy mediacji rówieśniczej i szkolnej w szkołach i innych placówkach oświatowych*, Warszawa, listopad 2017, pobrano z: http://brpd.gov.pl/sites/default/files/standardy_mediacji_rowiesniczej_i_szkolnej_w_szkolach_0.pdf, dostęp: 12.03.2020.